

Ю. В. Швець,*Одеський національний університет імені І.І. Мечникова,
аспірантка кафедри української мови*

ШЛЯХИ ВХОДЖЕННЯ І ФУНКЦІЮВАННЯ ЛЕКСИЧНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЇЖІ ТА ПИТВА У ПОЕМІ «ЕНЕЇДА» І.КОТЛЯРЕВСЬКОГО

У статті розглянуто функціонування лексичних запозичень на позначення їжі й питва у бурлескно-трагедійній поемі «Енеїда» І. Котляревського, подано етимологічний аналіз запозичень, досліджено їхні шляхи входження, виокремлено найчастотніші та маловживані лексеми з метою опису загальної картини поповнення лексичного складу української мови запозиченнями та їхньої ролі в аналізованому художньому творі.

Ключові слова: запозичення, шляхи входження (прямі, опосередковані), лексика на позначення їжі та питва, «Енеїда» І.Котляревського, ментальність.

Постановка проблеми. Питання лексичних запозичень нерідко ставало центральним у багатьох мовознавчих наукових працях. За Е. Есеновою, яка пояснює причини необхідності вивчення такого сегменту лексики, «Взаємодія різних мовних систем, що безпосередньо пов'язана з історією та культурою народів, найяскравіше розкривається при вивченні мовних елементів, які стали спільними для двох або кількох мов. Не існує мов, у яких не було б запозичених слів, оскільки не існує народів, які протягом своєї історії не мали б зв'язків з іншими народами. Якщо запозичені слова відповідають суспільній потребі у вираженні того чи іншого поняття, вони входять у лексичний склад мови-реципієнта і стають її надбанням» [12, с. 46]. У нашій роботі ми досліджуватимемо лексичні запозичення на позначення їжі та питва на матеріалі поеми І. Котляревського «Енеїда», яка демонструє зразок синтезу народнорозмовної лексики з полтавською говіркою і лексики іншомовного походження, що дає підстави стверджувати, що «"Енеїда" – це справжня енциклопедія життя українського народу, його мови» [10]. Звідси постає необхідність дослідження запозичень на позначення їжі та питва, які, у свою чергу, є одним із найяскравіших складників ментальності

українців, своєрідним віддзеркаленням культурних традицій народу, «ідентифікаторами найрізноманітніших відтінків смаків і присмаків, смакових відчуттів, котрі виникають у персонажів творів літератури постійно або тимчасово» [17, с. 19] з метою встановлення їхніх шляхів входження до складу національної лексики та виокремлення серед них найчастотніших та маловживаних одиниць.

Лексика на позначення назв їжі, продуктів харчування, питва тісно пов'язана з матеріальною культурою народу, це дає можливість ідентифікувати її як категорію історичну [34, с.160]. За С. Ковпик, «про саму сутність поняття «густатив» (лексеми на позначення смакової якості продукту) у кулінарії й у літературі не раз висловлювалися самі письменники та деякі літературознавці, адже в українській національній літературі, як і в українському літературознавстві, досить помітно проглядаються кілька важливих й достатньо чітко окреслених густативно-кулінарних дискурсів... Історія виникнення, формування та взаємодії цих дискурсів природна, логічна й неминуче актуальна, позаяк усі вони детерміновані й сформовані самою реальною дійсністю схем, типів та прототипів харчування персонажів творів літератури, необхідністю бачення їх перш за все у ролі матеріально-побутових і соціальних умов та факторів реальної життєдіяльності й перш за все співіснування людей у родинах, громадах, соціумах, етносах і т. ін.» [17, с. 18]. До проблеми вивчення функціонування лексем в «аспектах харчосмакування» [17, с. 7] зверталися мовознавці (М. Білоус, А. Висоцький, І. Гайденок, Г. Моран) та літературознавці (Н. Саппа, Т. Сірочук, Н. Городнюк та ін.). У зв'язку із цим **актуальність** статті зумовлена важливістю вивчення лексичних запозичень на позначення їжі та питва поеми «Енеїда» І. Котляревського, написаною живою народнорозмовною мовою, такі дослідження дають змогу реконструювати комплексний феномен мови твору І. Котляревського, описати особливості функціонування цих запозичень у контексті «Енеїди», оскільки саме «традиційні страви та напої є «етнічними ідентифікаторами», важливими елементами національної культури і ментальності» [16, с. 8].

Аналіз досліджень проблеми. Проблемою запозиченої лексики опікувалися такі класичні українські дослідники: О.Бондар, який виокремлює 4 шари слів іншомовного походження (стародавні, старі, нові, новітні) і потрактовує саме поняття «запозичення» – це іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила» [4, с. 246-262, 358]; Ю. Жлуктенко, який зазначає основні причини використання запозичень мовою-реципієнтом (вплив мовного середовища, звичка використання слів іншомовного походження тощо) [15, с. 135]; М. Кочерган, який визначає семантичні й словотвірні запозичення. До семантичних запозичень уналежнює такі, коли своє слово набуває значення, яке має його іншомовний відповідник, а словотвірними вчений називає такі запозичення, коли власний зміст передається морфемами інших мов [21, с. 213]; сучасні мовознавці: Т. Космеда, яка акцентує увагу на вживанні слів-варваризмів у сучасній українській мові [19, с. 46-47]; В.Титаренко, яка обґрунтовує основні критерії визначення запозичень (зовнішню оболонку слова, а також історію слова) [29, с. 9] та зарубіжні лінгвісти В. Аристова [1], Ш. Баллі [2], У.Вайнрайх [6], Дж. А. Данн [11], О.Суперанська [28] та ін..

Таким чином, **мета** цієї статті – проаналізувати шляхи входження та функціонування лексичних запозичень на позначення їжі та питва в контексті поеми «Енеїда», визначити найчастотніші та маловживані лексичні запозичення на позначення їжі і питва на основі поеми «Енеїда» І. Котляревського, де автор майстерно демонструє українські звичаї та обряди вживання їжі та напоїв, саме з появою цієї поеми було започатковано новий етап розвитку української мови, її багатогранності і неповторності, «що дає підставити назвати «Енеїду» твором епохальним» [10]. Сформульована мета передбачає виконання низки конкретних **завдань**, а саме:

1) зафіксувати в тексті «Енеїди» І. Котляревського лексичні запозичення з польської, латинської, грецької, тюркських мов на позначення їжі й питва; 2) прослідкувати шляхи входження лексичних запозичень на позначення їжі і питва в контексті поеми «Енеїда»; 3) провести етимологічний аналіз запозичень; 4) виокремити найчастотніші та маловживані запозичення твору «Енеїда» на позначення їжі і питва.

Об'єктом статті є лексика на позначення їжі і питва бурлескно-трагестійної поеми «Енеїда» І. Котляревського. **Предметом** є шляхи входження та функціонування цієї лексики.

Джерельною базою дослідження є текст художнього твору «Енеїда» І. Котляревського, **фактичним матеріалом** роботи стали **15** запозичених лексем на позначення їжі та питва (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, калганівка, лемішка, локшина, олія, слив'янка, кав'яр, чай, чикилдиха, дулівка, сикизка*) у 65 слововживаннях, серед них : горілка – 21 раз, сивуха – 18, брага – 9, мед – 7, сирівець – 4, калганівка – 2, лемішка – 2, локшина – 2, олія – 1, слив'янка – 1, кав'яр – 1, чай – 1, чикилдиха – 1, дулівка – 1, сикизка – 1.

В ході нашої роботи ми послуговувалися **загальнонауковими методами**: *аналіз і синтез, кількісний та описовий методи* для обробки та узагальнення результатів дослідження, а також **спеціальними лінгвістичними методами**: *компонентний аналіз* для встановлення семантики лексичних запозичень і *контекстуально-інтерпретаційний*, завдяки якому ми розглянемо особливості функціонування лексики на позначення їжі та питва в системі художнього твору «Енеїда» І. Котляревського.

Наукова новизна розвідки зумовлена висвітленням шляхів входження й особливостей функціонування у творі «Енеїда» лексичних запозичень на позначення їжі та питва з різних мов.

Теоретична цінність статті визначається її внеском у вивчення лексикології, а саме запозиченої лексики на позначення їжі і питва бурлескно-трагестійної поеми «Енеїда» І.Котляревського. Практичне значення визначається тим, що зібраний матеріал може використовуватися під час читання лекцій із сучасної української мови та для написання кваліфікаційних робіт філологічного фаху.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Після детального опрацювання тексту твору «Енеїда», проведемо дослідження лексичних запозичень на позначення їжі та питва з метою їхнього етимологічного та кількісного аналізу, прослідкуємо шляхи входження запозичень з мови-джерела в українську мову з метою опису загальної картини поповнення лексичного складу української мови словами іншомовного походження.

Приготування і вживання їжі – це невід'ємна частина побуту українського народу, збереження багатовікових культурний звичаїв, традицій, які формують генетичний код нації. І. Набруско зазначає: «Їжа відображає склад національного характеру, внутрішню культуру, винахідливість у створенні повноти людського буття. Вживання традиційної їжі маркує стандарти життєдіяльності, означає поновлення родових зв'язків, а, отже, повернення в простір сакрального. Смак їжі, що зберігається з дитинства, означає зв'язок людини з культурою і власним минулим» [23, с. 13]. Концепт «їжа» є дуже важливим складником національної ментальності, тому питання дослідження їжі в українській культурі завжди було й нині залишається актуальним. Вивченню цієї проблематики присвячено праці таких учених: З.Бичко (подано семантичний аналіз лексем на позначення їжі та питва у наддністрянському говорі) [3], А.Волкова (досліджено особливості технології продукції української національної кухні, що зумовлені історичними й етнографічними детермінантами) [7], А. Гусейнов (розглянуто теоретичні аспекти формування культурного концепту «їжа» в німецькомовному культурному просторі) [9], С. Ковпик (досліджено поняття поетики

густативів у творах української прози XIX ст.) [17], З. Козирєва (описано етимологію лексики на позначення продуктів харчування з зерна (на матеріалі давньоруських пам'яток) [18], В.Отрощенко (проаналізовано лексеми на позначення їжі у романі Г. Шиян «За спиною») [24], Б. Сергієнко (обґрунтовано поняття «їжа» в нарративному аспекті на матеріалі прози Гр. Тютюнника) [26], С. Яценко (витлумачено прізвищеві назви, утворені від апелативів на позначення їжі, продуктів харчування та напоїв) [32]. Вищевикладене закономірно підводить нас до необхідності дослідження лексичних запозичень на позначення їжі та питва з метою їх детального етимологічного аналізу, оскільки саме «запозичення – один із продуктивних способів розширення словникового складу будь-якої мови» [29], це дасть змогу зрозуміти, з яких мов серед досліджуваних лексем найбільше запозичень. У зв'язку з цим ми класифікували 15 лексичних запозичень відповідно до частотності згадування їх у творі "Енеїда" (від найчастотніших до поодиноких) для унаочнення закономірностей періодичності вживання І. Котляревським досліджуваних нами лексем у тексті художнього твору. Прослідкуємо процес входження лексичних запозичень в українську мову за запропонованою класифікацією М. Кочергана [22, с. 216], де він виокремлює **прямі й опосередковані** запозичення. До перших мовознавець уналежнює запозичення, які безпосередньо переходять з однієї мови до іншої, а опосередкованими запозиченнями вчений називає ті, які проникли з однієї мови до іншої через посередництво третьої мови [22, с. 216]. Детальний аналіз 15 лексичних запозичень на позначення їжі та питва на основі поеми «Енеїда» дав змогу зафіксувати 9 **прямих** запозичень із польської, литовської, тюркських, латинської, грецької мов (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, лемішка, слив'янка, калганівка, сикизка*) та 6 **опосередкованих** (*локшина, олія, кав'яр, чай, дулівка, чикилдиха*), що увійшли до складу лексики української мови через посередництво тюркських, угорської, італійської, російської, латинської мов. Дослідимо етимологію наведених запозичень шляхом порівняння їх зі словниковими дефініціями

Горілка (вжито 21 раз, це можна пояснити тим, що в сюжеті поеми автором зображено безліч традицій і обрядів святкування «козаками-троянцями», що нерідко супроводжувались гучним застіллям, де традиційно фігурували ці українські алкогольні напої. «Слово *горілка* стало найбільш уживаним на позначення напоїв, витіснивши всі інші запозичені лексеми. Це слово наразі виступає субституттом інших алкогольних напоїв і фігурує як символ застілля» [5, с. 162.] – це міцний алкогольний напій, що є сумішшю винного спирту і води у певній пропорції [30]; стел.(старослов'янське) «горелое вино», лексема вважається утвореною за зразком польської *gorzalka*; можливо, основою для виникнення слова стало скорочення певного словосполучення, вживаного на позначення горілки, типу стел. (старослов'янського) «горіле вино» або «горелая вода» [13, Т.6, с. 566].

«І зараз миттю всі пустились, Горілку, м'ясо куповать» [20, с. 23].

«Зварю пану Дересу каші, Горілки дайте лиш нап'юсь» [20, с. 26].

«Поки не випив півквартівки З імбиром пінної горілки» [20, с. 24].

Найчастотнішими густативами у творі є позначення горілки та її різновиди (тут імбирна горілка – настоянка на корені імбиру з додаванням меду, лимону [30].

Сивуха (вжито 18 разів, у контексті «Енеїди» назва «має глузливу конотацію, оскільки позначає один із найгірших сортів горілки» [8, с. 68], який було легко оримати внаслідок переробки сировини, тому цей напій був такий популярний серед героїв поеми) – недостатньо очищена хлібна горілка, погано оброблений напій, один з різновидів горілки; є зв'язок зі старослов'янським «сивъ» – псл.(праслов'янським) *živъ*, спорідненим з лит.(литовським) *syvas* – «світло-сірий, сивий», який відображає відтінок кольору цієї горілки [27, Т. 6, с. 224].

«Зевес тоді кружав сивуху» [20, с. 6].

«А що ти робиш, п'єш сивуху? –

Зо всього горла закричав» [20, с. 16].

«Пили на радощах сивуху

І їли сім'яну макуху» [20, с. 9].

Брага (вжито 9 разів як різновид міцної горілки та за контекстом автор порівнює троянців із поросятами, які із задоволенням ласують брагою – відходами, що свідчить про стан алкогольного сп'яніння героїв поеми під час застілля) – це 1. Спиртний напій різної міцності, рід пива. 2. Відходи горілчаного виробництва, якими годують худобу [30]; давньоруське запозичення з тюркських мов; пор. з «*rega*» «слабке пиво, вижимки», споріднене з турецьким, татарським, башкирським «буза» – «напій з проса; пиво». Пор. з татарською «буза» – відходи картоплі після перегонки спирту [27, Т. 5, с. 270].

«Тут з салом галушки глитали, Лемішку і куліш глитали, І брагу кухликом тягли» [20, с. 6].

«Пили, як брагу поросята Горілку так вони тягли» [20, с. 24]. У цьому уривку автор подає переносне значення, використовуючи лексему *брага* не на позначення алкогольного напою, а як лексему на позначення відходів горілчаного виробництва, якими годують худобу [30].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

Мед (повторюється 7 разів, переважно у значенні вживання козаками густої солодкої маси, як символу добробуту, багатства, пишного застілля та щедрості частування гостей. «В народному середовищі мед як хмільний напій має старовинне значення, яке співвідносять з лексемами бенкетувати, гуляти, розпивати різні напої» [33, с. 54]) – це 1. Густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів. 2. Легкий хмільний напій, виготовлений з цієї солодкої маси [30]; праслов'янське «*merz*», родовий відмінок «*in medu*» (давня основа на -u); бере початок від литовської «*medus*» – «солодкий напій», а також вчені порівнюють цю лексему з індоєвропейською лексемою «*Medhu*» – «мед, хмільний напій» [14, Т. 6, с. 427].

«Де чоловіки їх гуляли, Медок, сивуху попивали» [20, с. 30]. У цьому уривку подано лексему *мед* на позначення легкого хмільного напою, виготовленого з солодкої маси, яку виробляють бджоли з нектару квітів [30].

«Чого хотілось шукать, якогось меду та горілки» [20, с. 40].

«Горілку, пиво, мед і брагу, Поставивши перед ватагу...» [20, с. 81].

Сирівець (вжито 4 рази, в контексті поеми є «гіпонімом стосовно родового значення в лексемі квас, оскільки позначає саме хлібний напій» [8, с. 72], яким частували гостей та номеном похмільного напою, яким пригощалась Дідона) – це 1. Напій, приготовлений із залитих кип'ятком і настояних протягом певного часу житніх сухарів, хлібний квас. 2. Те саме, що і сировина (добутий або вироблений вихідний матеріал, призначений для дальшої промислової обробки й одержання напівфабрикатів або готових виробів) [30]; пов'язують з прсл. «*Суръ*», «*surovъ*», що означає «сироватка, водяниста рідина», яке походить від лат. *serum* – «тс» [14, Т. 4, с. 242].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

«Дідона рано ісхопилась, Пила з похмілля сирівець» [20, с. 11].

«І кухля сирівцю не втер» [20, с. 24].

«І ласощі все тільки їли ... Козельці, терн, глід, полуниці, Крутії яйця з сирівцем» [20, с. 68]. У цих уривках автор вживає лексему сирівець на позначення напою, приготованого із залитих кип'ятком і настояних протягом певного часу житніх сухарів [30].

Калганівка, калганка (повторюється 2 рази як на позначення горілки, настояної на корені калгану, так і у значенні спеції, яку додавали до страв та напоїв для пікантності смаку) – це горілка, настояна на калгані (калган – трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною [30]. Запозичення із середньолатинської або середньогрецької мови: срлат. *galanga* – «дикий імбир» [14, Т. 6, с. 349].

«І кубками пили слив'янку,
Мед, пиво, брагу, сирівець,
Горілку просту і калганку,
Курились для духу яловець» [20, с. 10].

«Люльки курили, полягавши,
Або горілочку пили,
Не тютюнкову і не пінну...
Під челюстями запікану,
І з ганусом, і до калгану,
В ній був і перець, і шапран» [20, с. 68].

Лемішка (вжито 2 рази на позначення популярної страви з борошна, яку глitalи голодні козаки) – це страва з густо_запареного_борошна_звичайно_гречаного [30]; лексему *лемішка* пов'язують із **леміш (рало)** через схожість тіста і зораної землі, спочатку лемішкою могла називатися земля, зорана за допомогою лемеша. Польське «*lemieszka*», «*lemiecha*» – лемішка (шматок грузлого розмоклого тіста) [14, Т. 6, с. 220].

«В голодний пхали все куток.
Тут з салом галушки лигали,
Лемішку і куліш глitalи» [20, с. 4].

«Тут їли різні потрави... Лемішку, зубці, путрю, квашу, І з маком медовий шулик» [20, с. 10].

Локшина (вжито 2 рази на позначення виробу з тіста, яким ласували троянці, та у переносному значенні словосполучення «кришити на локшину») – це виріб із прісного пшеничного тіста у вигляді тонких висушених смужок [30]; запозичення з тюркських мов татарською «*laksa*» – «дрібні шматки тіста, зварені в бульйоні»; існує думка про угорське посередництво (угорською «*Laksa*» – «лапша, локшина») [27, Т. 6, с. 283].

«Тут їли різні потрави,
І все з полив'яних мисок,
І самі гарні приправи
З нових кленових тарілок:
Свинячу голову до хрину
І локшину на переміну» [20, с. 10].

«На локшину вас покришу» [20, с. 43]. Тут вжито в переносному значенні лексему *локшина* у складі фразеологізму, що можна потлумачити як «нещадно винищувати, шматувати і таке інше кого-небудь» [31].

Олія (вжито 1 раз у переносному значенні у складі фразеологізму) – це рідка жирова речовина, яку добувають з деяких рослин (переважно з їхнього насіння або плодів) [30]; запозичення з латинської мови «*oleum*», що походить від грец. «*ελαιον* (*Elaion*)» олія. Перші свідчення слова «*oil*» англійською мовою датуються 1176 роком і походять від старофранцузької «*oile*» [14, Т. 5, с. 182].

«Получиш добру халазію, Він видавить з тебе олію» [20, с. 15]. Тут ужито лексему *олія* в переносному значенні у складі фразеологізму «видавити олію», що означає «добре побити кого-небудь» [31].

Слив'янка (згадано 1 раз на позначення алкогольного напою, який вживав Еней та інші герої поеми у господі Дідони) – це сливова наливка або настойка на спирті,

горілці [30]; прсл. «слива» тлумачиться первісно як назва синюватого кольору і в такому разі зіставляється з латинською «*livos*» – «синюватий, мати синюватий колір» і з німецькою «*Slewa*», «*Schlehe*» – «терен» [14, Т. 6, с. 298].

«І кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець» [20, с. 10].

Кав'яр (вжито 1 раз на позначення продукту, яким ласували троянці під час гостин у царя Латина) – те саме, що ікра [30]. 1. Яечка, що їх відкладають самиці риб, раків, жаб та інших водяних тварин. 2. Продукт харчування, який одержують внаслідок обробки ячок риби [30]; лексема *кав'яр* походить із перської «*khaviyar*», що означає ікра, «*khaya*» – *яйце*. Серед ряду європейських мов слово запозичене посередництвом італійської «*caviale*» – ікра, яйце [14, Т. 6, с. 560].

«І зараз попросив до столу

Латин Енеєвих бояр,

Пилю горілку до ізволу

І їли бублики, кав'яр» [20, с. 87]. У цьому контексті вжито нетипову українській кулінарії лексему *кав'яр* наряду з популярними *бублики*, *горілка*, це свідчить про різноманітність страв на столах царя Латина, якими він дивувався своїх гостей.

Чай (вжито 1 раз на позначення гарячого напою з додаванням алкоголю, яким частувався один із героїв поеми Турн) – це 1. Південна вічнозелена рослина (дерево або кущ), із висушеного і спеціально обробленого листя якої приготують ароматний напій. 2. Висушене і спеціально оброблене листя цієї рослини, яке вживається для приготування ароматного напою. 3. Ароматний напій (переважно гарячий), настояний на листі цієї рослини [30]; лексема увійшла до складу української мови з китайської через тюрксько-перське посередництво «*cha*» – «чай», «*cha-ye*» – «листя чаю» [14, Т. 6, с. 276].

«Турн по воєнному звичаю,

З горілкою напившись чаю,

Сказати попросту п'яний спав» [20, с. 91]. «Автор у зазначеному контексті поєднує безалкогольний напій з алкогольним (чай-горілка), що створює ситуацію критичного ставлення до персонажа (Турна), оскільки чай та горілка знаходяться в опозиції, супроводжуються відповідними концептами добротність/безчесність» [25, с. 380].

Чикилдиха (вжито 1 раз застарілу форму слова у глузливій конотації на позначення дешевого алкогольного напою [8, с. 68]) – це горілка низької якості [30]; експресивне утворення, пов'язане з російським вульгаризмом «*чикалдикнуть*» – випити (про спиртне), яке походить від татарської лексеми «*шакылда*» – «стукати» [14, Т. 6, с. 319].

«В сей день його отець опрягся, Як чикилдихи обіжрався» [20, с. 22].

Дулівка (вжито 1 раз на позначення різновиду алкогольного напою, яким частував цар Латин Енея та інших козаків під час застілля за сюжетом поеми) – це наливка з груш, які називали «дулями», звідси і назва [30]; лексему *дулівка* порівнюють з прсл. «*kъdulja*», що походить від лат. «*cydonea*», що є запозиченням з грецької мови, яке означало – «яблука з Кідонії» [27, Т. 8, с. 487].

«Пилю сикизку, деренівку, І кримську вкусную дулівку, Що то айвовкою зовуть» [20, с. 88]. Тут автор подає іншу назву лексеми *дулівка* – «айвовка», тобто та сама настоянка, тільки не на груші, а на айві» [30].

Сикизка (вжито 1 раз на позначення різновиду горілки, якою пригощали Енея та його побратимів за сюжетом «Енеїди») – це настоянка на сливах, вишнях тощо [30]; старослов'янське *сікера* – «хмельной напиток», запозичення з грецької мови «*sikra*» – «тс». Є зв'язок з лексемою «*сикель*» – «кісточка сливи», з якої вариться даний продукт [14, Т. 5, с. 228].

«...не можна всіх їх розказать,
Бо потече із рота слина
У декого, як описать:
Пили сикизку» [20, с. 88].

Отже, серед проаналізованих нами лексем на позначення їжі та питва «горілку» згадано у тексті твору найбільше (21 раз), а також лексеми «сивуха» (18), «брага» (9), що є різновидами горілчаних напоїв. Це можна пояснити тим, що в контексті поеми автором зображено безліч традицій і обрядів святкувань «козаків-троянців», що нерідко супроводжувались гучним застіллям, де традиційно фігурували ці українські алкогольні напої. Це описує й С.Ковпик: «Більшість традицій й особливо процесів та наслідків української національної кухні й кулінарії вже не раз утілювалися у творах суто національної літератури, це не лише екстеріоризує інстинктивно-рефлекторні процеси, не тільки породжує відповідні емоції, настрої, стани і навіть мотивації нових емоційно-оцінних збуджень, поривів і суджень, а й призводить до утвердження надійних витоків морально-ціннісних пріоритетів, властивих українській лінгвокультурі» [17, с. 140]. Лексему «мед» згадано у тексті твору 7 разів, «сирівець» тричі, «калганівку», «локшину» і «лемішку» двічі, решта лексем «олія», «слив'янка», «кав'яр», «чай», «чикилдиха», «дулівка», «сикизка» є поодинокими, оскільки ці запозичення зазначено митцем у тексті твору лише в одиничних епізодах, які не повторювались у тексті протягом подальших сюжетних ліній твору «Енеїда», на відміну від вищеописаних лексем на позначення питва: «горілка», «сивуха», «брага».

Висновки та перспективи. Отже, нами досліджено функціонування 15 лексичних запозичень на позначення їжі та питва у тексті твору І.Котляревського «Енеїда», детальний аналіз дав змогу визначити, що в контексті поеми лексеми на позначення питва «горілка», «брага», «сирівець», «калганівка», «слив'янка», «чикилдиха», «дулівка», «сикизка» фігурують як найпопулярніші алкогольні напої застілля козаків-троянців, під час гостин у Латина, Дідони та інших героїв «Енеїди». Варто зауважити, що така послідовність згадування цих лексем у творі дефінує види горілки (від якісного спиртного напою до погано оброблених горілчаних перегонів). Лексеми на позначення їжі «мед», «лемішка», «локшина» виступають детермінантами кулінарних вподобань козаків у контексті «Енеїди», де автор позначає ці густативи як символ добробуту, багатства, щедрості частування гостей, що є особливою рисою ментальності українців. Серед представлених запозичених лексем найбільше латинського та грецького походження, а саме 40 % лексем мають спільне коріння з давньогрецькою та латинською мовами. Більшість грецьких слів увійшла до складу української мови через старослов'янську мову після прийняття християнства. А також входження грецизмів та латинізмів до української лексики пов'язано з міжнаціональними та міжкультурними контактами українців із цими народами: мистецтво, зовнішні політичні зв'язки, торгівля, подорожі. Це підтверджує сюжет «Енеїди» І.Котляревського, де автор описує мандри, пригоди головних героїв і контакти українських козаків з чужоземцями, що й дало змогу розширювати мовний запас українців, поповнюючи лексичний склад мови словами іншомовного походження. Значно менше зафіксовано запозичень з польської мови – 20%, з литовської – 20 %, з тюркських мов – 15%, 5 % становлять запозичення з китайської, перської мов. Крім цього, нами встановлено також шляхи входження запозичених лексем на позначення їжі та питва в українську мову : 9 **прямих** запозичень із польської, литовської, тюркських, латинської, грецької мов (*горілка*, *сивуха*, *брага*, *мед*, *сирівець*, *лемішка*, *слив'янка*, *калганівка*, *сикизка*) та 6 **опосередкованих** (*локшина*, *олія*, *кав'яр*, *чай*, *дулівка*, *чикилдиха*). Серед досліджуваних лексем прямих більше, ніж опосередкованих (9:6), це свідчить про прямий контакт українців із

поляками, литовцями, греками та про збереження цілісної, незміненої форми досліджуваних нами слів (*горілка, сивуха, брага, мед, сирівець, лемішка, слив'янка, калганівка, сикизка*). **Перспективи подальшого розвитку** вбачаємо в детальному дослідженні густативів на матеріалі української художньої літератури XVIII-XXIст.

Література

1. *Аристова В.* Англо-русские языковые контакты (Англизмы в русском языке) . Санкт-Петербург :СПГУ, 1978. 151 с
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Иностр. лит., 1955. 416 с.
3. *Бичко З.* Структурно-семантичний аналіз назв їжі та напоїв у наддністрянському говорі . *Українське слов'янське мовознавство* : зб. наук праць . Ужгород :УНУ, 2001. №. 4. С. 105-108.
4. *Бондар О., Карпенко Ю., Микитин-Дружинець М.* Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : підручник . Київ : Академія, 2006. 368 с.
5. *Борис Л.* Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках. Дисерт. на здобут. наук.ст.канд.наук. Чернівці, 2015. 330с.
6. *Вайнрайх У.* Одноязычие и многоязычие. Москва : Прогресс. *Языковые контакты* . № 6 , 1972. С. 25 -60.
7. *Волкова А.* Науково-етнографічне дослідження особливостей технології страв української національної кухні . Траєкторія науки: Видав. Харківського торговельно-економічного інституту, 2015. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2015_1_1_8.
8. *Гаврилюк Х.* Переклади «Енеїди» І. Котляревського: інтерпретація національної та світової міфології. Дисер.на здобут.наук.ступ.канд.наук. Одеса, 2014. 319с.
9. *Гусейнов А.* Концепт їжа як елемент національної німецької культури у світлі лінгвокультурологічного підходу. НАН України, 2017. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/141.pdf>.
10. *Гуць М.* Перший твір нової української літератури. НТУУ,2009. URL : <https://kpi.ua/936-14>.
11. *Данн Дж. А.* Трансформація русского языка из языка советского типа в язык западного образца. Великобритания, 2009. С.258-274. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/dann-09.htm> .
12. *Есенова Е.* Основні причини запозичення іншомовних лексичних одиниць. Ужгород: УНУ . *Сучасні дослідження з іноземної філології.* №13 , 2015. С.46.
13. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. Київ.: Наук.думка , 1982. Т.6. С. 566.
14. *Етимологічний словник української мови*: у 7 т.Київ : Наук. думка, 1985. Т.4. С.242. Т.5. С. 182, 228,270. Т.6. С. 220, 224, 276, 298, 319, 349,427, 560.
15. *Жлуктенко Ю.* Лингвистические аспекты двуязычия. Киев : Вища школа, 1974 . 176 с.
16. *Закладний В.* Чого не їли предки наші. Українська кухня за «Енеїдою» І.П.Котляревського. Полтава: Дивосвіт, 2005. 184с.
17. *Ковпик С.* Поетика густативів (на матеріалах творів української прози XIX ст.) : монографія . Кривий Ріг, 2014. 179с.
18. *Козирева З.* Лексика на позначення продуктів харчування з зерна. Київ: Мовознавство, 1984. № 3. С.65-70.

19. *Космеда Т.* Явище українсько-російського й російсько-українського запозичення в аспекті лінгвопрагматики. Російське слово в українському тексті. Українське слово в російському тексті. Львів : Світ, 1998. С.41-60.
20. *Котляревський І.* «Енеїда» : худ. літератур. Київ : Освіта, 1955. 200 с.
21. *Кочерган М.* Загальне мовознавство : підручник .Київ : Академія, 2003. 463 с.
22. *Кочерган М.* Вступ до мовознавства : навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 368с.
URL : [http : https://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf](http://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf) .
23. *Набруско І.* Імперативний характер гастрономічних практик в рамках соціального простору сучасної людини: Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. №.1(7), 2016. С. 10 -14.
24. *Отроценко В.* Страви як засіб увиразнення психоемоційних станів героїв у романі Гаськи Шиян «За спиною». Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 72с.
25. *Сапожнікова Л.* Вплив на формування художнього образу семантики лінгвокультурем та сенсорної лексики. Харків : Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. №. 2, 2015. С. 377-384.
26. *Сергієнко Б.* Їжа як критерій ідентичності в прозі Григора Тютюнника: нарративний аспект . Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С.37-39.
27. Словник української мови: в 11 т. Київ. : Наук. думка, 1970 – 1980. Т.5. С.270. Т.6. С.283. Т.8. С.487.
28. *Суперанская А.* Заимствование слов и практическая транскрипция .Москва: АН СССР, 1962. 48 с.
29. *Титаренко В.* Лексика іншомовного походження в північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. : автореф. дис. . канд. філол. наук. НАН України, 2001. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/174249>.
30. Глумачний онлайн-словник української мови. URL: <https://slovnyk.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
31. Фразеологічний онлайн-словник української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>.
32. *Яценко С.* Апелятиви на позначення продуктів харчування, страв та напоїв у ролі власних імен у Козацькому Реєстрі 1642 року. Житомир: Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка., 2008. №. 41. С. 218 -221.
33. *Яценко С.* Назви хмільних напоїв в українській мові XIV–XVII ст. Житомир, 2009. №2. С.49-55.
34. *Яценко С.* Що їли і пили поліщуки в XVI – XVII століттях ? Волинь-Житомирщина, 2007. № 17. С.159-163.

References

1. Arystova, V. (1978), *English-Russian Language Contacts (Englishisms in Russian) [Anglo-russkie yazykovye kontakty (Anglizmy v russkom yazyke)]*, Sankt-Peterburh :SPHU, 151p.
2. Bally, Sh. (1955), *General linguistics and French language issues [Obshchaya lingvistika i voprosy francuzskogo yazyka]*, Moscow: Ynostr. lyt.,416p.
3. Bychko, Z. (2001), *Structural semantic analysis of the names of food and drink in the Nadnistrian colloquialism, Ukrainian Word Language Studies: Collection of Scientific Works [Strukturno-semantychnyi analiz nazv izhi ta napoiv u naddnistrianskomu hovori . Ukrainske slovianske movoznavstvo : zb. nauk prats]*, Uzhgorod: UNU, №. 4. pp. 105 - 108.
4. Bondar, O. Karpenko, Y., Mikitin-Druzhinets M. (2006), *Modern Ukrainian Language. Phonetics. Phonology. Orthoepy. Graphics. Orthography. Lexicology.*

Lexicography: manual [Suchasna ukrainska mova. Fonetyka. Fonolohiia. Orfoepiia. Hrafika. Orfografii. Leksykologhiia. Leksykohrafiia : pidruchnyk], Kyiv : Academia, 368 p.

5. Boris, L. (2015), *Dynamics of the thematic group of the lexicon related foods and drinks in Bukovinian dialects [Dynamika tematychnoi hrupy leksyky yizhi ta napoiv u bukovynskykh hovirkakh. Dysert. na zdobut. nauk.st.kand.nauk.]*, Chernivtsi: abstract PhD. 330p.

6. Weinreich, W. (1972), *Monolingualism and multilingualism [Odnoyazychie i mnogoyazychie]*, Moscow : Progress. Language contacts . № 6 , 1972. pp. 25 -60.

7. Volkova, A.(2015), *Scientific and ethnographic research of peculiarities of technology of Ukrainian national cuisine . Science trajectory [Naukovo-etnografichne doslidzhennia osoblyvostei tekhnolohii strav ukrainskoi natsionalnoi kukhni . Traiektoriia nauky]*, Kharkiv Institute of Commerce and Economics. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/trna_2015_1_1_8

8. Havryliuk, Kh. (2014), *Translations of the «Eneyida» I. Kotliarevsky's: interpretation of national and world mythology [Perekladi «Eneidi» I. Kotlyarevs'kogo: interpretaciya nacional'noi ta svitovoi mifologii. Diser.na zdobut.nauk.stup.kand.nauk]*, Odesa : abstract PhD. 319p.

9. Huseynov, A. (2017), *The concept of food as an element of national German culture in the light of the linguistic and cultural approach [Kontsept yizha yak element natsionalnoi nimetskoi kultury u svitli linhvokulturolohichnoho pidkhodu]*, National Academy of Sciences of Ukraine. URL : <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/10/141.pdf>

10. Gutz , M.(2009), *The first work of new Ukrainian literature [Pershyi tvir novoi ukrainskoi literatury]*, NTUU. URL : <https://kpi.ua/936-14>

11. Dunn, J. A. (2009), *The transformation of Russian from a Soviet-style language to a Western-style language [Transformaciya russkogo yazyka iz yazyka sovetskogo tipa v yazyk zapadnogo obrazca]*, UK, pp. 258-274. URL: <http://www.philology.ru/linguistics2/dann-09.htm>

12. Esenova, E. (2015), *The main reasons for the hypostasis of other-something lexical units [Osnovni prychny zapozychennia inshomovnykh leksychnykh odynyts]*, Uzhgorod: UNU. Modern Studies in Foreign Philology. №13 , P.46.

13. *Etymological Dictionary of Ukrainian Language: in 7 vols (1982) [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.]*, Kyiv: Nauk. dumka. VOL. 6. P. 566.

14. *Etymological Dictionary of Ukrainian Language: in 7 vols (1985) [Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t.]*, Kyiv : Nauk. dumka. VOL. 4. P.242. VOL. 5. P. 182, 228,270. VOL. 6 P. 220, 224, 276, 298, 319, 349,427, 560.

15. Zhluktenko, Y. (1974), *Linguistic aspects of bilingualism [Lingvisticheskie aspekty dvuyazychiya]*, Kyiv : Vyshcha Shkola, 176 p.

16. Zakladnyi, V. (2005), *What our ancestors did not eat? Ukrainian cuisine in «Eneyida» I. Kotliarevsky's [Choho ne yily predky nashi. Ukrainska kukhnia za «Eneidoiu» I.P.Kotliarevskoho]*, Poltava: Dyvosvit.184p.

17. Kovyk, S. (2014), *Gustavs' Poetics (on the material of Ukrainian prose of the 19th century) : monograph [Poetyka hustatyviv (na materialakh tvoriv ukrainskoi prozy KhIKh st.) : monografiia]*, Kryvyi Rih, 179p.

18. Kozirjeva, Z. (1984.), *Vocabulary of grain products [Leksyka na poznachennia produktiv kharchuvannia z zerna]*, Kyiv: Movoznavstvo, № 3. pp.65-70.

19. Kosmeda, T.(1998), *The phenomenon of Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian hyphenation in the aspect of linguopragmatics. The Russian word in the Ukrainian text. The Ukrainian word in the Russian text [Yavyshche ukrainsko-rosiiskoho y rosiisko-*

ukrainskoho zapozychennia v aspekti linhvoprahamatyky. *Rosiiske slovo v ukrainskomu teksti. Ukrainske slovo v rosiiskomu teksti*], Lviv : Svit, pp. 41-60.

20. Kotliarevsky, I. (1955), "*Eneida*": Fiction [«*Eneida*» : khud. literatur], Kyiv : Osvita, 200p.

21. Kochergan, M.(2003), *General Language Studies : textbook [Zahalne movoznavstvo : pidruchnyk]*, Kyiv : Academia, 463 p.

22. Kochergan, M.(2006), *Introduction to Linguistics : textbook [Vstup do movoznavstva : navch. posib]*, Kyiv: Academia, 368p. URL : [http : https://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf](http://fareast.knlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/Kochergan_M_P_-_Vstup_do_movoznavstva.pdf)

23. Nabrusko, I. (2016), *The imperative nature of gastronomic practices within the social space of modern man [Imperatyvnyi kharakter hastronomichnykh praktyk v ramkakh sotsialnoho prostoru suchasnoi liudyny]*, Kyiv : KNU . №.1(7), pp. 10 -14.

24. Otroshchenko, V. (2020), *Dish as a way of expressing the psycho-emotional states of the characters in Gaski Shiyan's novel "Behind the Back"[Stravy yak zasib vyraznennia psykhoemotsiinykh staniv heroiv u romani Hasky Shyian «Za spynoiu»]*, Zhytomyr: ZSY, 72p.

25. Sapozhnikova, L. (2015), *Influence of linguocultural semantics and sensory vocabulary on the formation of the artistic image [Vplyv na formuvannia khudozhnoho obrazu semantyky linhvokulturem ta sensoinoi leksyky]*, Kharkiv: Economic strategy and development prospects №2. pp. 377-384.

26. Sergienko, B. (2020), *Food as a criterion of identity in the prose of Gr. Tyutyunyk narrative aspect [Yizha yak kryterii identychnosti v prozi Hryhora Tiutiunnya: naratyvnyi aspekt]*, Zhytomyr: ZSY, pp.37-39.

27. *Dictionary of Ukrainian Language: in 11 vols [Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t.]*, Kyiv. : Nauk. Dumka, 1970 - 1980. VOL. 5. P.270. T.6. P.283. T.8. P.487.

28. Superanskaya, A.(1962), *Word Borrowing and Practical Transcription [Zaimstvovanie slov i prakticheskaya transkripciya]*, Moscow: Academy of Sciences of the USSR, 48 p.

29. Titarenko, V. (2001), *Vocabulary of foreign origin in South Ukrainian historical sources of XVI-XVII centuries: abstract PhD [Leksyka inshomovnoho pokhodzhennia v pivnichnoukrainskykh pamiatkakh XVI–XVII st. : avtoref. dys. . kand. filol. nauk]*, NAN Ukraine. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/174249>

30. *Ukrainian explanatory online dictionary [Tlumachnyi onlain-slovnyk ukrainskoi movy]*, URL: <https://slovnyk.ua>

31. *Ukrainian phraseological online dictionary [Frazeholohichni onlain-slovnyk ukrainskoi movy]*, URL: <https://slovnyk.me/dict/phraseology>

32. Yatsenko , S. (2008), *Appellatives of names of food, dishes, drinks as proper names in the Cossack register of 1642[Apeliatyvy na poznachennia produktiv kharchuvannia, strav ta napoiv u roli vlasnykh imen u Kozatskomu Reiestri 1642 roku]*, Zhytomyr: newsletter ZSU, №41, pp.218-221.

33. Yatsenko , S. (2009), *Names of alcoholic beverages in Ukrainian language of XIV-XVII centuries [Nazvy khmilnykh napoiv v ukrainskii movi XIV–XVII st.]*, Zhytomyr. №2. pp.49-55.

34. Yatsenko, S.(2007), *What polishchuky were Eating and Drinking in the XVI - XVIII centuries? [Shcho yily i pyly polishchuky v XVI - XVIII stolittiakh ?]*, Volyn-Zhytomyr Region. № 17. pp.159-163.

Ю. В. Швец,

*Одесский национальный университет имени И.И.Мечникова,
кафедра украинского языка*

ПУТИ ВХОЖДЕНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ ДЛЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ НАЗВАНИЙ ЕДЫ И ПИТЬЯ В ПОЭМЕ «ЭНЕИДА» И. КОТЛЯРЕВСКОГО

В статье рассмотрено функционирование лексических заимствований для обозначения еды и питья в бурлескно-трагической поэме «Энеида» И. Котляревского, представлено этимологический анализ заимствований, исследовано пути вхождения лексических заимствований, выделено наиболее употребляемые лексемы с целью описания общей картины обогащения лексического запаса украинского языка словами иностранного происхождения.

Ключевые слова: заимствования, пути вхождения (прямые, косвенные), лексика для обозначения названий еды и питья, «Энеида» И. Котляревского, ментальность.

Y. V. Shvets,

*Odesa National I.I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language*

THE WAYS OF ENTRY AND FUNCTIONING OF LEXICAL LOANWORDS FOR NAMES OF FOODS AND DRINKS IN THE POEM "ENEYIDA" BY I. KOTLYAREVSKY

The article examines the functioning of lexical loanwords related foods and drinks in the burlesque-travesty poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky, presents etymological analysis of loanwords, studies ways of entry of lexical loanwords, identifies the most used lexemes in order to describe a general picture of enrichment of the lexical stock of the Ukrainian language with words of foreign origin. **The purpose** is to analyse loanwords related foods and drinks, identifying the most popular loanwords in the «Eneyida» and how they are used in the context of the work. For realization of the purpose, the following **tasks** were solved: research words of foreign origin from Polish, Latin, Greek, determine ways of entering loanwords related foods and drinks, carry out an etymological analysis of words, note the most popular lexemes in the context of the work.

The object of research is lexical loanwords related foods and drinks in the burlesque-travesty poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky and the **subject** – words of foreign origin from Polish, Latin, Greek. **The source base** was 15 lexical loanwords related foods and drinks (*horilka, syvukha, braha, med, syrivets, kalhanivka, lemishka, lokshyna, oliia, slyvianka, kaviar, chai, chykyldykha, dulivka, sykyzka*) in 65 word usage.

The food reflects the national character, the inner culture of the people. The concept "food" is a very important part of the national mentality, thereby the issue of learning the vocabulary related foods and drinks is still relevant.

The study found that among the lexemes in the poem "Eneyida" by I. Kotlyarevsky 40% borrowings from Greek and Latin, this is due to the international contacts Ukrainians have with these peoples: trade, travel, art, 20% from Polish, 20% Lithuanian, 15% Turkish, 5% Chinese. In the poem "Eneyida" fixed 9 direct and 6 indirect borrowing. Among the most popular lexemes are *horilka, syvukha, braha*. A promising development is the research is lexical loanwords related foods and drinks Ukrainian literature XVIII-XXI century.

Key words: loanwords, ways of entry (direct, indirect), lexical loanwords related foods and drinks, "Eneyida" by I. Kotlyarevsky, mentality.